

УДК 342.813

«ОКУУ», «ОКУРМАНДЫК ИШМЕРДҮҮЛҮК» ТҮШҮНҮКТӨРҮНҮН ТЕОРИЯЛЫК
КОНЦЕПЦИЯЛАРЫ ЖАНА ОКУРМАНДЫК ИШМЕРДҮҮЛҮКТҮН ЭТАПТАРЫ

*Абдухамидова Б.А. - п.и.к., доцент, И.Арабаев
атындагы КМУнун алдындагы М.Рахимова
атындагы ПКЖ жана КД институту*

***Аннотация:** Макалада адабияттын коомдогу ролу жана орду, окуучунун окуу
көндүмдөрүн өнүктүрүүдөгү, окурмандык ой жүгүртүүсүн калыптандыруудагы, сезимин
байытуудагы, кебин өстүрүүдөгү, эсте тутумун жогорулатуудагы ж.б. кызматы
белгиленет.*

*«Окуу», «окурмандык ишмердүүлүк», окурмандык ишмердүүлүктүн компоненттери,
өнүгүү этаптары (текстти окуганга чейин, окуу учурунда жана окугандан кийин)
окурмандык маданияттын байланышы тууралуу сөз болот.*

***Түйүндүү сөздөр:** сөз өнөрү, адабият, окуу, окуу көндүмдөрү, окуу ишмердүүлүгү,
окурмандык ишмердүүлүк, окурмандык маданият, сөз байлыгы, адабий образдар, аң-сезимдүү
окуу, көркөм окуу, окуу ылдамдыгы*

ТЕОРИТЕЧЕСКИЕ КОНЦЕПЦИИ ПОНЯТИЙ “ЧТЕНИЕ”, “ЧИТАТЕЛЬСКАЯ
ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ” И ЭТАПЫ ЧИТАТЕЛЬСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ

*Абдухамидова Б.А. - к.п.н., доцент, ИПК и ПК
имени М.Рахимова при КГУ имени И.Арабаева*

***Аннотация:** В статье рассматривается роль и место литературы в обществе, роль
литературы в развитии читательских навыков, формировании читательского мышления,
обогащении чувств, воспитании настроения, улучшении памяти и т. д.Б. услуги
устанавливаются.*

*«Чтение», "читательская деятельность", компоненты читательской деятельности
и этапы ее развития (до, во время и после чтения текста) говорят о взаимосвязи
читательской культуры.*

***Ключевые слова:** Искусство слова, литература, чтение, навыки чтения, учебная
деятельность, читательская деятельность, культура чтения, словарный запас,
литературные образы, сознательное чтение, художественное чтение, скорость чтения*

THEORETICAL CONCEPTS OF THE CONCEPTS “READING”, “READING ACTIVITY”
AND STAGES OF READING ACTIVITY

*B.A. Abdukhamidova - candidate of pedagogical
sciences, associate professor, IPK and PC named after
M. Rakhimov at KSU named after I. Arabaev*

***Abstract:** The article examines the role and place of literature in society, the role of
literature in the development of reading skills, the formation of reading thinking, enriching feelings,
fostering mood, improving memory, etc.*

*"Reading", "reading activity", the components of reading activity and the stages of its
development (before, during and after reading the text) speak about the relationship of reading
culture.*

***Keywords:** Word art, literature, reading, reading skills, educational activity, reading activity,
reading culture, vocabulary, literary images, conscious reading, artistic reading, reading speed
Кыргыз эли байыртадан сөз өнөрүн бийик тутуп, «Манас» сыяктуу дүйнөдө тендешсиз улуу
дастандарды, баа жеткис мазмундуу накыл кептерди жаратып, ошого жараша улам кийинки
муундарын тарбиялап-өстүрүп келишкен. Бүгүнкү эгемендик кезинде мына ошол элдик сөз*

өнөрүн мектеп окуучуларына жеткирүү, алардын рухий дүйнөсүн мыкты адабий образдар менен байытуу, кебин өстүрүү, сүйлөө маданияты менен жазуу сабаттуулугун жаштайынан тарта бекемдөө сыяктуу маанилүү милдеттер күн тартибине коюлууда.

Башталгыч класстарда окуучулардын көркөм чыгармага, сөз өнөрүнө болгон кызыгуусун түптөөгө арналган бирден-бир окуу предмети «Адабий окуу», ал эми окуучулардын адабий билимин түптөө, окурмандык ишмердүүлүккө багыттоо, эне тилинде кебин өстүрүү, сөздүк корун көбөйтүү менен жазуу-оозеки байланыштуу кеби менен кеп маданиятын өстүрүү, ошону менен бирге, көркөм ойлоо жөндөмдүүлүгүн калыптандыруу адабий окуу предметин окутуунун максаты болуп саналат.

Көркөм адабият адамдын коомдогу ролун, орду көрсөтүп берет, ошону үчүн аны «адамтаануу» деп аташат, ал окурмандын ой жүгүртүүсүн калыптандырат, сезимин байытып, эсте тутуусун жогорулат. Ошону үчүн адабиятты окутуу процессинде, класстан тышкары жана өз алдынча окууну уюштурууда, түрдүү иш-чараларды өткөрүүдө окуу иш- аракети, окурмандык ишмердүүлүк калыптанат, улам өркүндөйт.

Деги эле, окуу деген эмне? Окурмандык ишмердүүлүк деген эмне? Мына ушул суроолордун тегерегинде ой жүгүртүп көрөлү.

Окуу – бул жазылган символдордун оозеки (сүйлөшүү) тилге которулушу.

Окуу – бул окурмандын өзүндө болгон билимдери, сунушталган тексттеги маалымат же окулган тексттин мазмуну аркылуу динамикалык өз ара байланышты жаратуучу маани-мазмун.

Окуу – бул жазма тексттин жаратуучу маани-мазмундук процесси.

Окуу – бул жазылган текстти кайсы бир максатка жетүү үчүн түшүнүү жана ой жүгүртүү.

Окуу – бул туура ойлонууга үйрөтүү.

Окуу – бул сөздүн көркөмдүүлүгүн, образдуулугун түшүнө билүү.

Окуу – бул окуучунун сүйлөө, айтуу, угуу, жазуу, окуп-түшүнүү компетенттүүлүктөрүнө ээ болуусу.

Окуу – бул окуучуну чыгармачылыкка шыктандыруунун жолу.

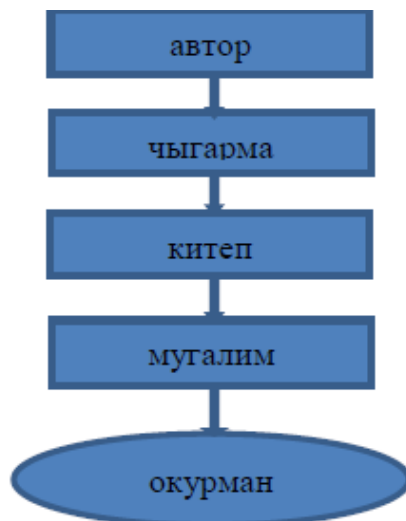
Окуу – бул текстти ичтен, же үн чыгарып так, туура окуй билүү, андагы мазмунду түшүнө да, талдай да, баалай да билүү.

Окууга жогорку психикалык функциялар катышат жана ал татаал когнитивдик процесс болуп эсептелет. Ал тыбыштарды туура айтып, тамгаларды туура таануу менен байланышкан фонетикалык да, окуган сөзүнүн маанисин чечмелей билген семантикалык да процесс.

Окуу – тилди үйрөнүүнүн, башкалар менен карым-катнашка чыгуунун, ойлорду жана маалыматтарды алуунун каражаты. Текст жазган автор жана окурман байланышы дал ушул окуу ишмердүүлүгү аркылуу ишке ашат.

Демек, алдына койгон максаттарына жетүү үчүн текстти окуу менен адамзат ал ким же эмне жөнүндө экендигин түшүнүүсү керек жана алар тууралуу ой жүгүртүүсү зарыл. Түшүнүп, ой жүгүртө алган адам өз оюн, көз карашын да эркин айта алат, коомдо да өз мүмкүнчүлүктөрүн көрсөтө алат.

Окуу көндүмдөрү аркылуу окуучу окурмандык ишмердүүлүккө ээ боло алат.



Сүрөт 3.1. Окурманды калыптандыруу процессиндеги этаптар

Бул сүрөттө чагылдырылгандай автордун (акын-жазуучунун) аракетинен (ишмердүүлүгүнөн) көркөм чыгарма жаратылат. Ошол чыгарма анын китепке киргизилет (окуу китеби, аудиокитеп болушу да мүмкүн). Кийинки процесс ошол китептеги автор жазган же айткан чыгарманы мугалим окуучуларга окуп жана талдап берип түшүндүрөт (интерпретациялайт), ошондон кийин окурман пайда болот. Демек, окурмандын пайда болушу, калыптанышы жогорудагыдай этаптар менен тыгыз байланыштуу, баары бири-бири менен карым-катышта турушу керек.

Айрым теоретиктердин «окурмандык ишмердүүлүк» түшүнүгүнө берген аныктамаларына көңүл буралы:

Таблица 1.1. – «Окурмандык ишмердүүлүк» түшүнүгүнүн аныктамасы

К.Д.Ушинский, улуу орус педагогу	«Окурмандык ишмердүүлүк – окурмандын үлгүлүү чыгарманы түшүнүү жана аны сезүү» [7, 296-б.]
Н.А.Рубакин, Психолог	«Окурмандык ишмердүүлүк – бул инсандык өзгөчөлүк болуп, ал окурманда китепке болгон кызыгуулардын мотиви менен байланышкан билим, билгичтик, ык-машыгуулардын системасы болуп, ал аркылуу аз күч жана убакыт коромжу кылып, коомдук жана жеке кызыкчылыгы үчүн көп нерсеге жетишип алуу ишмердүүлүгү» [5, 240-б.]
Г.Наумчик	«Окурмандык ишмердүүлүк – бул окурмандын китепти билимдин жана маалыматтын булагы катары пайдалана билүү жөндөмдүүлүгү» [5, 240-б.]
О.Джежелей, Методист	«Окурмандык ишмердүүлүк – окууну «жан эмгеги» («труд души») деңгээлине жеткирүү каалоосу жана ишке ашыруусу, китепте окуп баштай электе эле ал тууралуу ой жүгүртүүсү, окуп бүткөн соң мазмунун кабыл алуу, окугандары боюнча пикир жаратуусу» [3]
С. Дорошенко	«Окурмандык ишмердүүлүк өз ичине окуу техникасын, окуганын уга билүүнү, кабыл алууну жана ошонун негизинде ой жүгүртүүнүн калыптануусун камтыйт» [5, 241-б.]

Окурмандык ишмердүүлүккө берилген жогорудагы аныктамаларды [4] жыйынтыктап айтканда, төмөнкүдөй пикирге келдик:

- окурмандык ишмердүүлүк – адамдын көркөм чыгарманы окуу, аны түшүнүү, ошол түшүнгөнүнүн негизинде ой жүгүртүү ишмердүүлүгү болуп, ал ошол адамдын аң-сезимин, турмушту кабыл алуу жөндөмдүүлүгүн жогорулат.
- окурмандык ишмердүүлүк – бул чыгармачылык процесс, ал дароо эле калыптанбайт,

тынымсыз аракеттин, анын ичинде башка бирөөлөрдүн жардамына таянган аракеттин натыйжасы.

- окурмандык ишмердүүлүк – бул баланын көркөм чыгармага кызыгып, аны окуп чыгып, мазмунун түшүнүү, талдап, баа берип, ой жүгүртүп, элестетип, салыштыра билүү иш-аракеттери.

Окуучу өз курагына, кызыгууларына жараша окуу программасына ылайык түзүлгөн окуу китебиндеги, класстан тышкаркы окуу үчүн хрестоматиядагы, өз алдынча окуу үчүн көркөм адабияттардагы тексттерди аң-сезимдүү окуп чыгып, аларды түшүнүп, талдап, баа берип, көркөм сөз каражаттарын түшүнүп, алган билимдерин турмушунда колдоно билүүгө жетишиши зарыл экендиги окурмандык ишмердүүлүктүн башкы талабы болот.



Сүрөт 1.1. – Окурмандык ишмердүүлүктүн байланыштары

Бул окурмандык ишмердүүлүктүн биринчи фазасы болсо, экинчи фазасы ориентирлөөчү-изилдөөчү (ориентировочно-исследовательская) этап болуп, окурман автордун ойлорун, идеяларын өздөштүрөт, үчүнчү этапта окулган тексттердеги маалыматтарды өз дили менен өткөрөт, б.а., аткаруучу-текшерүүчү (исполнительно-контрольная) фаза ишке ашат. Мына ушул үч фазасынын биримдиги, этап-этап менен жүрүп отурушу максатка ылайыктуу келет.

Окурмандык ишмердүүлүктүн этаптарын С.Л.Вальтгард төмөндөгүдөй көрсөтөт [4]:

Таблица 1.2. – Окурмандык ишмердүүлүктүн этаптары

Окурмандык ишмердүүлүктүн компоненттери	Этаптары		
	<i>окуганга чейин</i>	<i>окуу процессинде</i>	<i>окугандан кийин</i>
Максаты	чыгарманын тематикасын, мүнөзүн, көлөмүн, бөтөнчөлүгүн болжолдоо	окуунун конкреттүү максатын алдыга коюу менен алдын ала болжолдоо боюнча чыгармага баа берүү.	бардык пайдалуу маалыматтарга ээ болуу үчүн чыгарманынын маанисин түшүнүү.
Окурмандык ишмердүүлүктүн каржаттары	сырткы көрсөткүчтөрү менен эле чыгарманынын мазмунун болжолдоо (тексттик жана тексттен тышкаркы маалыматтар: аталышы, майда темалары, кириш сөзү, мазмуну, иллюстрациялары).	-эске түшүрүү; - картыналарды калыбына келтирүү; - анализ; - кайра окуу; - чыгармачылык интерпретация; - көркөм сөздү (речти) кабылдоо); - маанилик окуу (таанышуучулук, тандоо менен, үйрөнүүчү).	- жалпылоо - баалоо; - көрктүү окуу (выразительное чтение); - чыгармачылык тапшырмалар; - жаңы китептерге кайрылуу; - долбоордук (проектная) ишмердүүлүк.

Окуу ишмердүүлүгүнүн калыптангандыруунун этаптары [9, 15-б.]:

1. Кат тааный электе («Алиппеге» чейин) балдар бирөөлөрдүн окуп бергенин гана кабыл алып, өзүнүн окууга кызыгуусун, жогорудагы окуп берип аткан адамга окшоп окуй билишин пайда кылат.

2. Тамга таанып, тамганы тамгага кураштырууну үйрөнөт (а+т; а+к).

3. Сөздү муундап окууну үйрөтөт (А+та, ат+ка та+ка как).

4. Сөздү толук окуйт.

5. Кыска сүйлөмдү окуйт.

6. Окуганын түшүнөт.

7. Окуганын түшүндүрүп берет.

8. Окугандыгынын негизинде оюн айтат.

9. Өзүнө китептерди таап, окуй баштайт ж.б.

Окурмандык ишмердүүлүктүн калыптангандыгынын бир нече чен-өлчөмдөрү (критерийлери) бар экендигин көрөбүз. Алар:

- тамгаларды туура окуу;
- сөздү муунга туура бөлүп окуу;
- сөздү так окуу;
- сөздү туура окуу;
- сүйлөмдү так, туура окуу;
- текстти так, туура окуу;
- көрктүү окуу (выразительно читать);
- окуунун темпи, ылдамдыгы балдардын курагына ылайык келиши;
- окуганын түшүнүп, айтып бере алышы.

Жыйынтыктап айтканда, окурмандык ишмердүүлүктү төрт жактуу мүнөздөөгө болот:

1. Окуунун тууралыгы, тактыгы, б.а., тамгаларды, алардын муун түзүшүн, сөздөрдү, алардын муунга ажырашын билүү, эне тилдин орфоэпиялык эрежелерине ылайык окуганын ичтен так жана туура чыгарып, угузуу же ичтен окуу.

2. Окуунун аң-сезимдүүлүгү, б.а., текстте автор айткан маалыматтарды, фактыларды, цифраларды ошол айткан бойдон түз кабыл алуу, т.а., адекваттуу түшүнүү, башка бирөөнүн оюн ар түрдүү тилдик каражаттар менен туюнткан болсо да туура түшүнүү.

3. Окуунун көрктүүлүгү (выразительность), б.а., автор текстти кандай тон менен, интонациялык фон менен берсе, ошондой түшүнүү, каармандардын оюн, сезимдерин, эмоциясын максималдуу түрдө авторго жакын кабыл алуу.

4. Окуунун ылдамдыгы, текстти тез окуу үчүн тилдик бирдиктерди дароо түшүнүү, башка окурмандардан артта калбай тексттин аягына жетүү.

Л.Н.Толстой жаш чагында адамдын ичинен бирөөлөрдү жазса, башкалары окуйт дегендей оюн айткан. Мына ошол жазгандар аз санда болот да, окугандар көп болот, эгер окурмансыз калса адабият да, жазуучунун чыгармачылыгы да өнүкпөйт. Экөөнүн тыгыз байланышы ишке ашышы керек.

Жалпылап айтканда, адабий окуу сабагын, класстан тышкаркы окуу менен өз алдынча окууну өз максатына жетерлик деңгээлде уюштуруу аркылуу баланын окуу көндүмдөрүн жакшыртууда, окуу ишмердүүлүгүн өнүктүрүүдө, оозеки/жазуу кебин өстүрүүдө практика мугалимден изденүүчүлүк менен иштөөнү жана педагогикалык чеберчиликти талап кылат. Ал эми окуу көндүмү, ой жүгүртүүсү, сынчыл көз карашы, сөз байлыгы өнүкпөгөн бала – окурман катары да өнүкпөгөн бала бойдон калары мугалимдин көңүл борборунда болууга тийиш.

Пайдаланылган адабияттар:

1. Абдухамидова Б. Адабий окуу. Кыргыз орто мектептеринин 2-классы үчүн окуу китеби [Текст] / Б.Абдухамидова, С.Рысбаев, К.Ибраимова. – Б.: Принт-Экспресс, 2013. (– Б.: Принтэкспресс, 2018-2020, – Б.: Глобал-принт, 2021). –180 б. https://st-0.akipress.org/st_bilimlib/6/09e4dc830c6ac1ff3492794187c303295f0a1e11.pdf
2. Абдухамидова Б. Адабий окуу. Кыргыз орто мектептеринин 3-классы үчүн окуу китеби [Текст] / Б.Абдухамидова, С.Рысбаев, К.Ибраимова. – Б.: Полиграфбумресурсы, 2014. (– Б.: Принтэкспресс, 2018-2020, – Б.: Глобал-принт, 2021). – 184 б. <https://www.kitep.edu.gov.kg/ru/view/416>
3. Джежелей, О.В. Чтение и литература. / О.В. Джежелей // Программно-методические материалы: Чтение. Начальная школа / Сост. Т.В.Игнатьева. - М.: Дрофа, 2000.
4. Квапиш А.В., Синебрюхова В.Л. Формирование опыта читательской деятельности у детей младшего школьного возраста. <https://scienceforum.ru/2017/article/2017034160>
5. Костромина, С.Н. Как преодолеть трудности а обучении чтению / С.Н.Костромина, Л.Г.Нагаева. – М.: Ось-89, 2006. – 240 с.
6. Окуп-үйрөнүүдөн күтүлүүчү натыйжалар. Адабий окуу, 1-4-кл. [Текст] / Түз.: Рысбаев С.К. ж.б. ЮСАИД, «Сапаттуу билим» долбоору. – Б.: – 2015-ж.
7. Программы для средней общеобразовательной школы. 1-2 классы. – К.: Початкова школа, 2002. – 296 с.
8. Рысбаев С. Адабий окуу. Кыргыз орто мектептеринин 4-классы үчүн окуу китеби [Текст] / С.Рысбаев, К.Ибраимова, Б.Абдухамидова. – Б.: 2015. – 168 б. https://st-0.akipress.org/st_bilimlib/9/0f576f7cdd5c9e5166d21cd26c2cbe59757f97c0.pdf
9. Рысбаев С. Дилачар. 1-класс үчүн класстан тышкары окуу китеби [Текст] / С.Рысбаев. – Б.: «Билим куту», 2007. – 15-б.